

FEMİNİST ANTROPOLOJİNİN TARİHSEL SÜRECİ ÜZERİNDEN AYNILIK VE FARKLILIK KAVRAMLARI

[The Concepts of Sameness and Difference in the History of Feminist Anthropology]

Gözde Aynur Mirza

PhD, Hacettepe Üniv. Antropoloji Bölümü
gozdemirza@gmail.com

ÖZET

Antropolojik bakış, bugün gündemini kadın sorunları değil de, toplumsal cinsiyet ve toplumsal kimliklerin inşası üzerinden oluşturmaktadır. Feminist antropolojinin hareket alanı, toplumsal cinsiyetin sınırları ve tarif edilmiş, kabul edilmiş sınırların temsil gücünün sorgulanmasının dışında, toplumsal cinsiyet kategorisinin diğer toplumsal etiketleri baskılaması ya da o etiketler tarafından baskılanması bağlamında somutlaşmaktadır. Geline nokta, feminist antropolojinin geçirmiş olduğu süreçle ilişkili olduğu gibi, genel anlamda sosyal bilimlerin evreninin sahip olduğu çizgiyle de örtüşmektedir. Bu çalışmada, feminist antropolojinin tarihsel gelişimine bir bakış yöneltilerek, biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet kavramları ve bu kavramların diğer kategorilerle ilişkisi tartışılmaktadır. Bu bağlamda, ortaya konmuş toplumsal cinsiyet kategorileri aracılığıyla, kategori, kesişimsellik, aynılık, farklılık kavramları üzerinde durulmakta ve çeşitliliğin olabilirliği üzerine bir bakış geliştirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Feminist antropoloji, toplumsal cinsiyet, aynılık, farklılık, kesişimsellik.

ABSTRACT

Today, anthropology has built up its perspective on the formation of gender and social identities rather than women studies. The scope of feminist anthropology, other than questioning the identified and accepted power of representation of the gender categories, gets clearly defined as it

embodies itself within the context of the gender categories oppressing other social labels or being oppressed by them. This point both concerns the evolution of feminist anthropology and coincides with the pattern that the world of social sciences have. This study, by taking the historical evolution of feminist anthropology into account, will discuss the relationship between the concepts of sex and gender as well as their relationship with other categories. It will also attempt to develop a view on the probability of the multiplicity while discussing the concepts of intersectionalism, sameness and difference through the pre-defined gender categories.

Key Words: Feminist anthropology, sameness, difference, intersectionalism.

Feminist antropoloji, bugün geldiği noktada farklılık ve paralelinde aynılık kavramlarını tartışmaya açarken, kendi alanı kadar, çeşitli toplumsal olguların ya da gerçekliklerin analizine yönelik katkıları açısından da önemli bir yere sahiptir. Feminist antropoloji, meselenin kadın olgusu ile sınırlı kalmadığının ve cinsiyet kavramının başka sosyal gerçekliklerden bağımsız bir şekilde ele alınamayacağının altını çizmesiyle, feminizmin kadın sorunları ötesinde bir yer işgal ettiğine yönelik tartışmaların gelişmesinde etkili bir rol almıştır. Feminist antropoloji cinsiyet kavramının kadın ve erkek kategorileri bağlamında daraltılamayacağının hikâyesi üzerinden kendisini ortaya koyar. Bu yazıda, feminist antropolojinin gelişim süreci üzerinden kategori kavramı irdelenecek, diğer yandan, toplumsal cinsiyet kategorisi ve diğer toplumsal kategorilerle ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Feminist yaklaşımın nüvelerinin ilk atıldığı dönemde antropolojik açıdan cinsiyet kavramı, kadın sorunlarının analizi ve kavramsallaştırılması bağlamında ele alınmaktaydı. Bu çalışmaların ilhamını aldığı kaynak, atmışlı yıllarda siyasi bir içerik üzerinden gelişen feminist hareketlerin yanı sıra, öncesinde gerçekleştirilmiş olan antropolojik çalışmalardı. O dönemde, kadınların erkekler karşısındaki eşitsizlikleri ya da erkek egemen bir anlayışın oluşturduğu bir düzen içinde yaşıyor olmaları yeni bir sorunsal değildi. Gerek kadın antropologların alanda eril bir gözlükle yer alması, gerekse ele alınan kültürlerdeki kadının konumu ve bir özne olarak karşılaştığı güçlükler, zaten bir sorunsal olarak belirmeye başlamıştı. Bir kültürü anlamak amacıyla girilen kültürün üreticisi olarak kabul edilen erkek odaklı çalışmalarda, kadın ancak kültürü oluşturan herhangi bir ürün

olarak ilgi görmektedir. Başka kültürleri tanımaktan anlaşılan şey, o dönemde başka kültürlerin erkeklerini tanımak anlamına geliyordu. (Kümbetoğlu, 2005, s. 257).

Zaman içinde kadın antropologların alana çıkıp araştırmalar yapması, antropolojinin kadına olan ilgisinin artmasına yönelik bir ivme kazandırdıysa da, bu ilginin erkeğin bakış açısından bağımsızlaşmış bir ilgi olduğunu söylemek mümkün değildi. Alan, açmazlarla doluydu. Öncelikle, alandaki araştırmacının nasıl algılandığına ve algısını nelere yönelttiğine ilişkin sorunlardı bunlar. Antropologun sahip olduğu önyargıların alan çalışmalarına yön vermesinin yanı sıra, alanda diyaloga geçilen kadınlarla iletişimde de güçlükler bulunmaktaydı. Öte yandan, incelenen kültür, antropologun sahip olduğu kültürle karşılaştırması üzerinden ele alındığı için, bir diğer deyişle antropolog, her ne kadar bakışını *emik-etik* perspektif üzerinden yöneltmeye çalışsa da, kendi kültürel kodlarının oluşturduğu çerçeveden tam anlamıyla bağımsızlaşamadığı için ele alınan kültürün kendinden menkul gerçekliği gözden kaçmaktaydı. Bu iklimde şekillenmiş olan kadın sorunlarına yönelik kırımdanma, zaman içinde kadın antropolojisi şeklinde adlandırılabilen bir alt alan yarattı. Bu yönde ilerleyen çalışmaların doğrultusu, toplumsal cinsiyet antropolojisi ve nihai olarak feminist antropoloji biçiminde yön bulacaktı.

Feminist antropolojinin tarihsel sürecinde odaklanılan şey, temelinde, tarif edilmiş olan sorunun evrenselliği görüşüne dayanıyordu. Ancak sözü edilen evrensellik tanımı, egemen olan merkez batı düşüncesinin algılayışı ve düşünce biçimiyle gelişmekteydi. Bir diğer ifadeyle Batı, kültürel yapıları ve süreçleri kendi analitik araçlarını kullanarak yorumlamakta; analiz araçlarının herhangi bir düzlemdeki oluşumu açıklamaları için yeterli ve doğru olacağı düşüncesinden hareket etmekteydi (Özbudun-Şafak, 2005, s. 332). Burada, oryantalist bir bakışın izleri, etkileri netlikle görülmektedir. Ayrıca bu bakışın, somut anlamdaki coğrafi kategorilerden sıyrılmış zihinsel bir coğrafya yarattığı da eklenmelidir. Dolayısıyla, batıda yaşayan ve Batı kültürüne ait bir kadının da oryantalist yaklaşımın coğrafyasında periferiye konumlandırılmış olduğunu söylemek mümkündür.

Erkek egemen bakışla ilişkili olarak, batı egemen bakışa da eleştiri getirme noktasına gelen feminist antropolojinin bugünkü konumunu anlayabilmek için, geçirdiği süreci ele almakta yarar var. Başlangıçta meselesini kadının erkekle eşit bir noktada olmadığı düşüncesi üzerinden koyan feminist antropolojinin ilk arayışı, bu eşitsizliğin nedenlerini aramaya yönelikti. Sorunsal, kadın ve erkeğin eşitsiz durumunun nedeni olarak varsaydığı, farklılığından kaynaklanan unsurları

araştırmak üzerine formüle edilmekteydi. Farklığın biyolojik anlamda kaçınılmaz olduğu bilgisi sorgulanmaksızın oluşmuş bu yaklaşımlar, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin nedenlerini bu temel üzerinden araştırmıştır.

Evrensel asimetrinin sonuçlarını kültürel düzlemde arayan bu tartışmalarda, kadın ya da erkek olmanın farklılıklarından kaynaklanan olası sonuçların işaret ettiği nokta bir şekilde beden olgusunda bulunmaktadır: Beden ve ürettiği gerçeklik tektir. Hedeflenen ise, bu gerçekliğin üzerine inşa edilmiş kültürel unsurların anlaşılması ve çözüm önerileridir. Bir diğer deyişle, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin, kültürle ilişkili olduğu düşüncesinden hareket edilmiş, ancak arayışlar bunun üzerinden gerçekleşirken, bedenin bir şekilde temel alınmasından kaçınılamamıştır. Biyolojik varoluşun bu denli belirleyici olamayacağına yönelik yaklaşımlar söz konusu olsa bile, sorunsal, birbiriyle örtüşme, kesişme olasılıklarının bulunmadığı kabul edilen iki ayrı cinsin yani kategorinin yaratılmış olması ile ilgili bir itiraz içermemektedir. Kültür, bu noktada iç dengelerinin bir üretimi olarak değil, kaçınılmaz biyolojik gerçekliklerin de etkisiyle oluşmuş bir yapı olarak algılanmıştır. Başlangıç döneminde kabul gören evrensel asimetri yaklaşımı, teorisini beden ve annelik üzerine inşa etmesi açısından karakterize olur. Üstlendiği rol ve atfedildiği önem bağlamında annelik, evrenselliğe denk düşen bir kavram olarak kabul görmüştür. Bu kabul, zıt ikilikler üzerine geliştirilmesi açısından evrensel bir ortaklığa sahiptir. Söz konusu yapı, aynı zamanda hiyerarşik bir algıya da açıktır. Süreç içinde, biyolojik varoluş üzerine oturtulmuş bu bakış açısı, yerini kültürel farklılıkların belirleyiciliğinin altını çizen bir odaklanmaya bırakacaktır. Bu anlamda Margeret Mead, kadın ve erkek arasındaki ayrımların yapay olduğunu ve cinsiyetin biyolojik değil de, kültürel temelde biçimlendiğini savunarak hem erken dönemde bir tartışma başlatmış olur, hem de 1970-80’li yıllarda ortaya çıkan eğilimin habercisi konumuna yerleşir (Özbudun-Şafak, 2005, s. 326).

Kadının evrensel düzlemde ikincil konumda olduğunu dile getiren antropologlardan Rosaldo, kültürle göre farklılık gösterse dahi kadının bu konumunun değişmediğinden söz eder. Kültürlere içeriden bakıldığında, prestijli olduğu düşünülen görevlerin ya da nesnelerin erkeğin doğal hakkı sayıldığını belirtir. Rosaldo, farklı kültürlerde yaşamsal açıdan önemli ve toplumun varlığı için kaçınılmaz olan şeylerin, kadın tarafından üretilmesi halinde önemsiz olarak algılandığından bahsederken, bu durumun temelini oluşturduğu düşünülen biyolojik farklılık saptamasını da bir yandan sorgular. Bu farklılığın ahlaki açıdan gördüğü kabul, onun için bir soru işaretidir (Rosaldo,

1974, s. 22). Bu eşitsizliğin sebebini araştırdığında ise, kadının annelik rolüyle ilişkili olarak kamusal alandan izole edildiği olgusu üzerinde durur. Buna göre kadın, ev ile sembolize edilen özel alana hapsolmakta ve sosyal yaşam döngüsüne etkin bir biçimde katılamamaktadır. Dolayısıyla, katılım ve karar mekanizmalarında bulunamayan kadının süreç içinde ikincil bir konumda yer alması kaçınılmazdır. Evle ilgili edimleri dolayısıyla düşük bir statüye sahip olduğunu düşündüğü kadının, bu konumundan kurtulabilmesi için önerisi, evin dışına çıkıp kamusal alana, dolayısıyla toplumsal hayatın bütününe katılabilmesi yönündedir. Rosaldo bu noktada kamusal alana daha çok katılma şansı bulan kadınların ikincil konumundan uzaklaştığı ve bu tip toplumların daha eşitlikçi bir yapıya sahip olduğu saptamasında bulunur.

Kadının ikincil konumda olmasının evrensel bir gerçeklik olarak görülmesinin nedenlerini sorgulayan bir diğer isim olan Sherry Ortner, bu ikincilliği aynı zamanda tikel bağlamda ele alır (Özbudun-Şafak, 2005, s. 318). Öte yandan, kadın ve erkek ikiliğini, doğa ve kültür arasında kurduğu analogi üzerinden ortaya koyarak yapısalcı kuramdan hareket eder. Ortner, kadın ve erkeğin birbirine zıt kategoriler olarak konumlandırıldığı düşüncesini savunurken, doğa ve kültür kavramlarını da zıtlıkları üzerinden inceler. Bu yaklaşıma göre, doğa kadınla, kültür ise erkekle örtüşmektedir. Bu saptamayı yaparken, doğanın kültüre göre hiyerarşik açıdan alt konumda görüldüğü düşüncesine sahiptir. Bu hiyerarşik konumlanma, kadın ve erkek arasında da söz konusudur. Dolayısıyla kültür de bu düzen üzerinden oluşacak, kendisini var edecektir. Kadının doğa ile özdeşleştirilmesine ilişkin yaklaşım, doğurganlığı, bedensel döngülerinin doğanın süreçleriyle benzerliği, sosyal açıdan daha çok özel alana dâhil olması ve çocuk yetiştirme deneyimi gibi gerekçelerle de sözkonusu olmaktadır (Ortner, 1974, s. 74-83).

Nancy Chodorow ise, kadın ve erkek arasındaki asimetrisinin sebeplerini psikanalitik açıdan ele alır. Chodorow'a göre, kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik, çocukların yetiştirme sürecinde yaşadıkları ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Kız ve erkek çocuklarının sahip olduğu sosyal koşullardaki farklılıklar ve ilişkide oldukları rol modelleri kişiliklerinin yapılanmasında kaçınılmaz olarak etkili olacaktır. Psikanalitik kuramın, kişiliğin gelişmesinde çocuğun erken dönemde yaşadıklarının belirleyici olduğu yönündeki saptamasından yola çıkan Chodorow, kız çocuklarının anneleri ve diğer yetişkin kadınlar arasında yetiştini söylerken, erkek çocuklarına erken dönemde sosyalleşmeye ve rekabete açık bir ortam sunulduğunu dile getirir (Chodorow, 1974, s. 43-54). Bir diğer deyişle erkek çocuk, kimliğini şekillendirmesi ve kendisini özgün kılacak farklılığını

yapılandırması için zengin bir olanaklar ve beklentiler ortamı içindedir. Kız çocuğu ile ilgili öngörülen hayat örgüsü ise, annesi ya da diğer yetişkin kadınlar gibi olmasıdır. Sınırları belli, içeriğinin zenginleştirilmesi ya da farklılaştırılması gerekmeyen bir kimliktir bu.

Chodorow düşüncelerini, Freud'un ortaya koyduğu Oidipal teoriyi dayanak alarak temellendirmektedir. Buna göre, erkek çocuk babasını Oidipus kompleksi dolayısıyla bir rakip ya da düşman olarak görme eğilimine sahiptir. Dolayısıyla, annesine duyduğu ilgiyi baskılar ve bağlanmayı reddeder. Artık babasıyla rekabeti üzerinden gücünü ortaya koyabileceği ve kastrasyondan korunabileceği itkilerinden hareketle bir süper ego geliştirmeye başlamıştır. Kız çocuklarının kişilik oluşumunda ise aksi bir süreç söz konusudur. Kız çocuklarının, penis noksanlığı dolayısıyla anneyi bağışlama deneyimleri, anneye daha yakın bir ilişki içine girmelerine neden olmaktadır (Özbudun-Şafak, 2005, s. 320).

Evrensel asimetriye ilişkin tartışmalar süre giderken, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin evrensel bir gerçeklikten kaynaklanmadığı, sorunun toplumsal yapının kendisinde aranması gerektiğine yönelik Marksist yaklaşımlar da kendisini göstermekteydi. Sacks, Engels'in kadının özgür bir birey olma halinden uzaklaşmasını sınıflı toplum ve özel mülkiyet kavramları üzerinden açıklayan görüşlerinden etkilenir. Sorunu tarihsel perspektiften hareketle, toplumsal yapının analizi bağlamında ele alan bu yaklaşımda, kadının bulunduğu alt konumu açıklamak üzere, yerleşik düzene geçme sürecinde ortaya çıkan toplum yapısına işaret edilmektedir. Sorun, buna göre cinsiyet dağılımının kendisinden değil de, özel mülkiyetin erkeklerin elinde olmasından kaynaklanmaktadır. Özel mülkiyetin erkeklerin eline geçmesi ise, üretimle ilişkili olan varlıkların yani malların erkeklerin elinde bulunması ile bağlantılıdır. Dolayısıyla kadınlar, uğraşları aracılığıyla sahip oldukları ile önemli sayılabilecek bir konuma yerleşememektedir.

Bu yapı üzerinden kadınların konumunu açıklayan Karen Sacks'ın Marksist çizgiye katkısı, bu yaklaşımı etnografik açıdan da desteklemesi ve bu eşitsizliğin kökeninin araştırılmasını önermesiyle öne çıkar. Sacks diğer yandan, sınıf düzeni içinde olmayan toplumlarda da kadın ve erkeğin eşit olmadığını belirtir (Sacks, 1974, s. 220). Sacks, özel mülkiyet ve değişime yönelik üretimden kaynaklanan gücün erkeğin statüsünü yükselttiği saptamasına katılsa da, kapitalist olmayan toplumların da ele alınması gerektiğini düşünür. Marksist yaklaşım, sorunu toplumsal yapı ve ekonomik düzene bağlı dinamiklerle tarif etmesi dolayısıyla, öncesinde belirlenmiş evrensel

yaklaşım tartışmalarının eksenini kaydırması açısından önemlidir. Buna göre, kadın ve erkek, biyolojik varoluşları ile ilişkilendirilen rolleri dolayısıyla değil de, sınıflı toplumun yapısı dolayısıyla eşitsiz bir konumdadır. Asimetrisinin evrensel olduğu kabulünün çürütüldüğü bu yaklaşımda, var olduğu iddia edilen zıtlıkların yerini üretim ilişkilerinden kaynaklanan farklılaşmalar almıştır. Diğer yandan, mülkiyete dayalı toplum yapılarında erkekler sosyalleşmeye açık olurken, kadınların ev sınırları içinde konumlandıkları saptamasıyla, kamusal alan-özel alan ikiliğinin burada da geliştirilerek sürdürüldüğü ifade edilebilir.

Feminist antropolojinin bu kısa geçmişine belli antropologların kuramsal perspektifinden bakıldığında, başlangıçta benimsenen yaklaşımın farklılık temeli üzerine oturtulduğu görülebilir. Cinsiyeti kadın ve erkek bağlamında ele alan bu yaklaşımın beslendiği farklılık algısının sorgulanması başlangıç için söz konusu değildi. Dolayısıyla, cinsiyet sorunsalı, farklılığın nerede teşhis edilebileceği, gerekçeleri, dinamiklerinin yanı sıra, göreliliği ve evrenselliği üzerinden açıklanmaya çalışılıyordu. Bir bakıma eşitsizliğin kaynağının farklılıkta, yani var olan iki cinsin evrensel düzlemde ele alınabilecek ayrımlarında olduğuna yönelik bir algılayıştı bu. Bu yaklaşım, zaman içinde feminist dünyada giderek daha çok sorgulanmaya başlandı.

Cinsiyet ayrımının evrensel olmasının bir anlamı yok, insani ilişkilerin pratik örgütlenmesinde ne gibi bir işlevi olması gerektiği konusunda hiçbir şey söylemiyor. Kendi içinde hiçbir özel kurum, hiçbir ayırım, hiçbir sınıf hiyerarşisi –ekonomik, toplumsal, siyasal, dinsel v.b.-getirmiyor. Anatomik ve fizyolojik farkların sert zemini, gerektiğinde zevk arayışına ya da ana-babanın tutumlarına bağlı davranış biçimlerini belirler ama toplumsal, hukuksal ya da kurumsal düzlemle ilgili hiçbir şey programlayamaz. (Agacinski, 1998, s. 125)

Sorun, farklılık kavramının kendisinden ziyade, kavramı çevreleyen öğelerin ele alınmasındaydı. Mesele, pratikte eşitlik sorunsalına, diğer yandan da kavramsal bağlama işaret ediyordu. Yetmişli yıllarda egemen olan bu çizgide, sosyal ve kültürel hayat eşitlik ve eşitsizlik bağlamında ele alınmaya çalışılıyordu. Kadınların eşit bir konumda olup olmadıklarını sorgulayan ve bu duruma kültürel özgünlükleri açısından yaklaşan güvenilir bir ölçeğin olup olmadığı tartışması ise, ileriki yılların gündemine ötelenmiş oldu. Kadının eşitsiz bir konumda olduğu düşüncesinden hareket eden bu yaklaşımlar, evrensel asimetri, ikilikler ve biyolojik farklılıklar ekseninde tartışılırken, ulaşılan belki de en önemli nokta, toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyetten ayrı bir kategori olduğuna

yönelik saptamaydı. Kadın ve erkeğin doğumıyla getirdikleri farklılıkların yanı sıra, farklı kültürel süreçler ya da dinamiklerin toplumsal cinsiyet oluşumuna neden olduğu düşüncesi benimsenmişti. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyetin inşasında kültürel unsurlar, ekonomik değişkenler, sınıfsal yapı gibi faktörlerin nasıl kullanıldığına yönelik soruların sorulduğu bir perspektif ortaya çıkıyordu. Ancak, biyolojik cinsiyetin nerede bitip, toplumsal cinsiyetin nerede başladığına ilişkin bir netlik söz konusu değildi. Bu bulanıklığı yaratan şey ise, biyolojik cinsiyetin sınırlarının da kültürel bir inşa süreci dolayısıyla oluşturulduğunun atlanmasıydı.

Gerçekleştirilen çalışmaların aldığı yönde, biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kategorilerinin geçişimli yapısını işaret eden tartışmalar giderek önem kazanmaya başladı. Bu tartışmalar, sorunsal bir kadın-erkek eşitsizliği sorunundan ziyade, farklı toplumsal kategoriler bağlamında ele alması açısından önemliydi. Öncesinde kadın ve erkek arasındaki zıtlıklara dayandırılmış konumlandırmanın başka toplumsal kategoriler yanında biricik olmadığı dile getirilmeye başlandı. Kadın ve erkek kategorilerinin içerikleri ve sorunsalları bakımından diğer kategorilerle örtüşüp örtüşmediğinin ele alınması, feminizmin kazandığı yeni boyutu da haber vermekteydi. Feminizmin kadın sorunlarından ibaret bir çerçeveye sahip olmadığını, kimlikler ve söylemler üzerinden diğer toplumsal olgulara da ışık tuttuğunu benimseyen yaklaşım giderek şekilleniyordu. İtirazlar, dünyanın kadınlar ve erkekler şeklinde iki ayrı kategori olarak algılanmasına yönelik olduğu gibi, biyolojik ve toplumsal cinsiyet bölümlenmesinin irdelenmesini de kapsamaktaydı.

Verena Stolcke, feminizm çalışmalarının dönüşüm geçirdiği bu süreçte, Batı merkezli düşüncenin kültürü ve insanı ikilikler, kategoriler yaratarak algıladığının altını çizerek, biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet inşasını inceler. Bu bakış, biyolojik cinsiyetin de kültürel atıflardan kaynaklanan bir kavrayış olduğuna dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Toplumsal cinsiyetin, biyolojik cinsiyetin dinamikleriyle belirlenmediği gibi, biyolojik cinsiyetin sınırlarının toplumsal cinsiyet üzerinden çizildiği yönündeki saptamasıyla, sözü edilen iki oluşum arasındaki sınırı kaldırıp, cinsiyet kavramını bir bütün olarak algılamının kapısını da aralamış olur. Stolcke, bir adım daha ileri giderek, toplumsal cinsiyet kavramının, biyolojik temelinden arındırılarak ele alınmasını sorunsal sağlıklı konumlandırmak ve arka planını görebilmek açısından gerekli görür. Üstelik biyolojik cinsiyete yüklenmiş anlamın, ırk kavramında da etkili olduğunu belirtir. Yalnızca biyolojik cinsiyetin değil, tüm doğanın kavramsallaştırılması söz konusudur burada.

Stolcke, doğanın kavramsallaştırılması tezi üzerinde derinleşirken, cinsiyet ve ırk arasında, toplumun bakışı ve atıfları açısından temel sorunsalları bağlamında önemli benzerlikler olduğunu dile getirir. Buna göre, toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetin üzerini örtmek için üretilmiş bir kavram ise, aynı şekilde etnisite de ırkı kamufle etme işlevi üstlenir (Stolcke, 1993, s. 24). Özellikle, 2. Dünya savaşı sırasında yaşanan süreç dolayısıyla ırkçılık kelimesinin yarattığı antipati, etnisite teriminin ikamesiyle engellenmiş olmaktadır. İnsanların doğuştan getirdikleri özelliklerle yargılanmadıklarını ve kategorize edilmediklerini göstermeye çalışan bir vitrindir bu. İnsanların dış görünüşlerine, renklerine ve doğuştan getirdikleri özelliklerine göre değerlendirilmesinin yadırgandığı günümüzde yeni formül, etnisite ve toplumsal cinsiyet kavramlarının öne çıkarılmasıyla hayat bulmuştur. Ancak biyolojik ve toplumsal cinsiyet arasındaki çizginin hareketliliği, sorunsalı daha karmaşık bir hale getirmektedir. Irkın doğal bir inşa olmadığı, toplulukları kategorize eden ayraçların toplumsal isnatlardan beslendiği düşüncesi, üzerinde uzlaşılan bir yaklaşım olmuştur. Biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kategorileri ise bu noktada farklılık gösterir. Çünkü kadın ve erkeğin ayrı kategoriler olarak biyolojik anlamda gruplandırılmasına yönelik bir itiraz yoktur (Stolcke, 1993, s. 29). Doğuştan farklılığı teslim edilmiş durumdur bu.

Irk ve cinsiyet arasındaki ilişki, yalnızca bir analogiden ibaret değildir. Irk kavramının saf kana işaret eden, kan bağıyla ilgili bir aidiyeti anlatan kullanımı, zaman içinde soyluluğu da içine almıştır. Bu dinamiklere dinin de eklenmesiyle, ırk kavramının çağrışımları, farklı katmanlarıyla kendisini ortaya koymuştur. Bu süreç, Avrupa'nın yarattığı kolonileşme döneminde belirginleşmiştir. Güç dengelerinin bozulmasına yönelik bir endişenin sonuçlarıdır bunlar. İcat edilen asalet kavramıyla, dolaşıma açılmış Avrupa'nın Avrupalılığının korunması mümkün olmaktadır (Stolcke, 1993, s. 33). Cinsiyet ve kadın sorunsalı bu noktada devreye girer. Mesele, yine kadının doğurganlığıyla ilişkilidir. Katolik doktrin ile ilişkili saf kanın sürdürülmesi kaygısı, kadının anneliğinin altını çizmektedir. O, hamilelik ve emzirme boyunca saf kanını çocuğa aktaracak kişidir. Bunun için ise, pasif, doğayla özdeş ve korunaklı bir konumda olması gerekir. Kısacası, cinsiyeti işaret eden kategorik yaklaşım, dünya üzerinde ırksal ayraçlar yaratmak ve sürdürmek üzere kullanılarak araçsallaştırılmıştır.

Bu noktada, cinsiyet ve etkileşim içinde olduğu kategoriler bakımından milliyetçilik ve cinsiyet arasındaki ilişkiye de bakmamız gerekecek. Kadının, sahip olduğu roller bağlamında milliyetçi

ideoloji açısından önemli ve değişmez bir konumu bulunmaktadır. Bu değişmezlik, tıpkı çok sayıda olan, ancak ideolojik söylem açısından birleşen milliyetçiliklerin değişmezliğiyle paraleldir. Nasıl milliyetçi ideoloji milletin varoluşunu, ilksellik kavramını isnat alarak bu anlamda yüceltiyorsa, kadının da buradaki rolü sabit kalmak durumundadır. Bu rol, milletin biyolojik üretimini kapsamı dışında, kültürel aktarımın da yine doğurganlık ve annelik üzerinden önemli olduğunun vurgulandığı bir içeriğe sahiptir. Altı çizilmesi gereken ise, bu rol tanımının kutsallık sıfatlarıyla taçlandırılıp kadına bir olumlu statü olarak sunulmasıdır. Ataerkil söylemin ürettiği milliyetçilik inşası, bu yolla kadını ödüllendirerek tanımının sürekliliğini garantilemektedir. Kadının geleneksel aile yapısının sürdürücüsü olmasına yönelik rol, milletin çekirdeği olan ailenin devamlılığı açısından hayati bir öneme sahiptir (Yuval-Davis, 2003, s. 61). Artık saf ırkın devam ettirilmesi misyonunun yerini, kanın ve kültürün devamlılığı misyonu almıştır. Bir diğer deyişle, ırka yönelik kaygılar, yerini millete yönelik kaygıların sürdürülmesine bırakarak olumlanmıştır. Kadın ve erkek arasında doğal olduğu ileri sürülen farklılık, bu yönüyle, millet söyleminin bir ürünüdür aslında (Sinha, 2006, s. 330). Bu noktada kültürel ayraçlar, çeşitli ayrımların sürdürülmesinde ve normalleştirilmesinde bir işlev kazanmaktadır.

Benzer bir formül, sınıf bağlamında da sürmekte, eşitlik tanımları doğuştan eşitliğin kabulü üzerine yapılarak, sonrasındaki süreçte gerçekleşen eşitsizliği ortaya koyan dağılımın emek, şans, beceri gibi faktörlerle altı doldurulmaya çalışılmaktadır. Hümanist yaklaşım, doğuştan eşitliği öne çıkarsa da, liberal bakış açısı düzen içindeki eşitsizliği normalleştiren yolları çoktan bulmuştur. Kanın saf olması gibi kabuller, eşitlik sözcüğü yüksek sesle ifade edilerek, nahif temelleri olan bir gerçeklikmiş gibi sunulmaktadır. Eşitlikçi bir anlayıştan hareket edildiği yanılsamasının yaratıldığı sınıflı toplumlarda bu yaklaşım, insanların doğuştan eşit, ancak fırsatlar açısından eşitsiz olduğunu söyleyerek göz boyamaktadır.

Kadın sorununun evrensel bir çerçevede ele alınmasına yönelik eleştiriler, antropolojinin kendi gelişimsel süreciyle ilgili olduğu kadar, aynı zamanda değişim gösteren dünya ile de ilgilidir. Aslında, bu iki olguyu birbirinden bağımsız şeyler olarak düşünmemek gerekir. Ancak feminist antropoloji, doğasından kaynaklanan konumu dolayısıyla bir anlamda bu değişimi işaret eden ve öne çıkaran bir alan olarak ele alınabilir. Cinsiyetin evrensel bağlamda ortak öğelerle açıklanışına, kadın ve erkeğin evrensel düzlemde bir asimetriye sahip olduğuna yönelik itirazlar, globalleşme sürecinde kültürlerin ve kategorilerin kendilerini Batı gözlüğünü çıkararak yeniden tanımlama

çabalarıyla ortaya çıkmaktadır. Bu yeniden keşif ve tanıma süreci, globalleşme dolayısıyla daha da egemen olan batı düşüncesinin bir ürünü olarak değil de, yaygınlık gösteren batı düşüncesine bir tepki olarak okunmaya açık bir olgudur.

Öte yandan, kimliklerin giderek bulanıklaştığı çağımızda, kimliğe ilişkin tariflerin farklı katmanlar üzerinden açılımının yapılabilecek olmasına yönelik keşif de bu anlamda önemli bir etkidir. Kimliğe yönelik muğlâklığı, yaşanan çağın hem fiziksel anlamda, hem de soyut anlamda insanların mobilize olmasını getirdiği bir çağ olması ile açıklamak mümkündür. Bu, bir kadının başka bir bağlamda aslında ten rengi ile de kategorize edilebileceğini göstermesi açısından önemli bir süreçtir. Kadının, kadın olması dışında, dinsel, sınıfsal konumu gibi çeşitli gerçekliklerle şekillendiğine yönelik bu kavrayış, kadının yalnızca cinsiyet temelli bir gerçeklik üzerinden algılanamayacağına yönelik bir uyanışı da beraberinde getirmiştir. Sorun şudur: Kadının, kadın olarak ötekileştirildiğinin kabul edilmesi halinde, bu ötekileştirme süreci ile başa çıkmak, kadının diğer varoluşsal problemlerine de yanıt verebilecek midir? Örneğin kadın, evrensel olduğu düşünülen bu asimetri sorununu aşmasıyla beraber, Müslüman ve işçi olarak hayatla ve toplumla ilişkisi nasıl organize etmiş olacaktır?

Bu ve buna benzer soruların feminizm tartışmalarını taşıdığı nokta, giderek daha çok telaffuz edilmeye başlanan aynılık ve farklılık kavramlarının tartışmaya açılmasına yol açmıştır. Sorunsal, kategorilerin birbirine göre farklılıkları bağlamında yaratılması, farklılık enstrümanının bir araç olarak kullanıldığı noktada ise, kategoriye yaratan unsurların aynılaştırılması biçiminde tarif edilebilir. Kadının ikincil konumda olmasının evrensel bir sorun olarak kabul görmesi, kadının tek bir kategori içinde algılanmasının nedenlerinden biri olarak ele alınmalıdır. Kadının evrensel algılanışı, “insana” karşılık gelen erkeğin evrensel algılanışında olduğu gibi romantik ve yüceltici bir içerik barındırmaz. Buradaki evrensellik, kadını hazırlanmış bir etiketin altına yerleştirerek aynılaştırmaktadır. Formüle edilen evrensellik kavramı, farklılıkları tüketmesi bakımından ister istemez bir tuzak yaratmıştır.

Özellikle seksenli yıllarda ortaya çıkan toplumsal cinsiyet kategorilerine ilişkin bu tartışmalarda, sorun giderek öteki bağlamında ele alınmaya başlandı. Mesele, Stolcke’nin de işaret ettiği gibi biyolojik gerçeklikten azade bir toplumsal insanın ürünüyse, kadın dışında başka ötekilerin de üretilmiş olması kaçınılmazdı. Farklı farklı öteki olma halleri aynı bireyde bir örtüşme sergilediği

gibi, bireyin kendinden menkul renklerini soldurması açısından da öteki olanların belli kategorilere konumlandırılması, feminizmin yeni sorunsalı olarak ortaya konmaya başlandı. Bu tartışmalardaki kırılma noktası, kadının neden erkeğe göre ikincil konumda olduğu sorusuna yöneltileten itirazlarda kendisini gösteriyordu. İtirazlar, kadın adı verilmiş tek bir kategorinin erkeğin temsil ettiği düşünülen tek bir kategoriyle karşı karşıya bırakılmış olmasınaydı.

Mesele öncesinde, kadının ve erkeğin biyolojik farklılıkları üzerinden, kadının sosyal koşulları bağlamında ele alındığı kadar, farklı dinamikler açısından da irdelenmiş, çok katmanlı ya da birbirinin üzerine eklemlenip geliştirilebilecek çalışmalar yapılmıştı. Atlanan şeydu: Belli sınıfsal, ekonomik ya da psikolojik dinamiklerle sorun çözülmeye çalışılmış olsa da kadın, yalnızca kadın olması gerçeğiyle ele alınıyor, başka gerçekliklerin ve başka sorunsalların da ortasında olabileceği olasılığı ihmal ediliyordu. İlginç olan, kadının karşısına konumlandırılan erkek için aynı durumun söz konusu olmayışydı. Erkek, taşıdığı cinsiyete dayalı kimliğinden azade etnik, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan dünya sorunları sahnesinde yerini alabiliyordu. Bu noktada, kadının ve erkeğin ortak aidiyetleri açısından kesişim noktalarının araştırılmayışı ya da ihmal edilmesi, fotoğrafın bütünlüğünün kaybolmasına neden oluyordu.

Probleme ilişkin sesler, kadın olma halleri dışında da bir ötekileştirme sürecine maruz kalan feministler arasında yükseliyordu. Sözü edilen feministlerin geliştirmekte olan ülkelerde yaşayanlar, eşcinseller ya da ırk kategorisi dolayısıyla bir öteki olma hali içinde olan kadınlar arasından belirmeleri rastlantı sayılmazdı. Farklı ötekileştirilme süreçlerini aynı kişinin eşzamanlı olarak deneyimliyor oluşu, yaratılmış olan kategorilerin sorgulanmasına yönelik itirazları ister istemez beraberinde getirecekti. Kadın olma halinin kadının tek varolma biçimi olmadığı, kadını bu kategoride algılamamanın, başka önemli gerçeklikleri örtebileceği üzerinden yeni bir yaklaşım temelleniyordu.

Bu noktada, Henrietta L. Moore'un görüşlerine odaklanacak olursak, Moore, kadın ve erkek arasındaki farklılıkları araştırırken, öncelikli olarak benzerliklerin ihmal edilmesi üzerinde durur. Gerçekten de, kadın ve erkeği iki ayrı kategori bağlamında ele almak için bu iki kategoriyi birbirlerinin karşısına gelecek şekilde konumlandırmak kaçınılmaz olmaktadır. Bu ise bizi, kadın ve erkeğin ortak bir gerçekliği paylaşma ihtimalini göz önüne almamızdan uzak tutar. Bu yaklaşım, kadın ve erkeğin ortak bir iklimin yaratıcıları ya da yaşayanları olduğu olgusunun inkârıdır bir

bakıma. Kadın ve erkeği farklı yerlere konumlandırmak amacıyla yaratılan ayraçlar, kadın ve erkeğin ayrı gezegenlerin varlıkları olduğu yönünde, sorgulandığına çok da şahit olmadığımız metaforik bir yaklaşımın popülerleşmesine de yol açmaktadır. Moore, kadın ve erkeğin birbirinden farklı iki kategori olarak algılanmasının önemli sonuçlarından birinin, aynılığın üstünü örten ve farklılığın olanağı olarak sunulan eşitlik sorunsalı olduğunu ifade eder. Bu saptaması ise bizi iki önemli sonuca götürmektedir. Bunlardan birincisi, farklılığın hiyerarşik bir algılamaya açık olduğu, hatta hiyerarşinin doğasından kaynaklanan bir kavram olduğu yönündedir. İkincisi ise, aynılığın varolmadığını kanıtlamak üzere tutunulmuş dayanağı çağrıştırmaları bakımından bize anlattıklarıdır. Farklılık, insanın varoluşuyla ortaya çıkmış olan, kültürün atıflarından ve dolayısıyla insanın bakışından bağımsız bir gerçeklik olarak kabul edilmektedir burada.

Öncelikle, farklılığın yarattığı hiyerarşik algılama ve bunun üzerinden iktidarın olanaklarından yararlanmak üzere aynılık ihtimalinin atlanması olgusunun üzerinde durmakta yarar var. Kadın ve erkek arasındaki farklılıkların tartışılması, kültürel çeşitliliklerin ve farklılıkların ele alınması sürecinde temel alınan bir çıkış noktası olmuştur. Kadın ve erkek arasındaki farklılıkların kabulü üzerinden gidilmesi ile kültürler arasındaki farklılıkların kabulü üzerinden gidilmesi arasında bir fark bulunmamaktadır (Moore, 1993, s. 195). Bu noktada, aynılığın peşine düşülmemesinin altında iki neden yattığından söz edilebilir. Bu nedenlerden biri, Batılı kaynaklı düşünce alışkanlığının olguları, kavramları ve oluşumları kategorize etme eğilimi açısından ele alınmalıdır. Bu eğilim, batının kullandığı gözlüğün tasnifçi ve yaptığı tasnifler üzerinden anlamlandıran bakışının bir ürünü olarak düşünülebilir. Aslında bu, batının Aydınlanma Çağı sonrasında gerçekliği kavrama sürecinde kullandığı pozitivist bakışın bir sonucu olarak görülebilir¹. İkinci olarak ise, aynılığın araştırılması, batıyı kendisini konumlandırmış olduğu kalesini başkalarıyla da paylaşma tehlikesini yaratır ki, belki de asıl kaçınılan nokta budur.

Elsa Barkley Brown, farklılıklara yönelik tepkinin batı kültürünün kendi analitik araçlarından bakma ve bu araçları olumlama eğilimi ile paralel gittiğini, caz müzik ile klasik müzik arasında bir karşılaştırma yaparak yaratıcı bir şekilde ortaya koyar. Klasik müziğin çok sesli ancak belli bir düzene sahip yapısında, dikkat çekecek ya da beklenen uyumu bozacak bir ses yoktur. Ayrıca klasik müzik, dinleyicisinin sürece ancak sessiz kalarak katılmasına izin verir. Diğer yandan caz, her

¹ Burada, Aydınlanma Çağı'nın bireyi tanıması ve eşitlikçi bir konuma yerleştirmesi bakımından önemi, ayrıca vurgulanmalıdır. Ancak meselenin cinsiyete ilişkin yönü, bu eşitlikçi yaklaşımın kadınları ve alt sınıfları kapsamadığının belirtilmesi açısından önemlidir (Kümbetoğlu, 2005, s. 256).

enstrümanın kendi özgün çizgisinde ilerleyebildiği, bir bakıma karmaşa gibi algılanabilecek, ancak nihayetinde başına buyruk gözüken enstrümanların sürekliliği olan bir ilişki içinde kalabildiği bir yapıya sahiptir (Brown, 2006, s. 302). Brown, bir tarihçi olarak bu karşılaştırmayı kadının tarihsel süreç içinde ne şekilde algılandığına işaret etmek amacıyla yaparken, bir yandan da kadının sahip olduğu beklenen uyumlu sesi çıkarmasının idealize edilmiş bir varoluş hali olarak görülmesine de vurgu yapmış olur.

Kadın ve erkeğin farklı iki kategori olarak algılanmasının altında, klasik antropolojinin de önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Bu rolün nasıl geliştiğinin açılımını yapmak için, Batı'nın ürettiği disiplinlerden biri olan antropolojinin temel amacının ötekini algılamak olduğunu hatırlamamızda yarar var. Batı'nın, sömürgelerini anlama ve tanıma ve daha iyi kontrol edebilme kaygısı üzerinden gelişmiş olan antropoloji, öncelikli olarak odaklandığı kültürlerin kendisinden farklılıklarını araştırmak üzere yola çıkmıştır. Buradaki sorun, kültürlerin farklı olup olmadığı meselesi ile ilgili değildir. Mesele, araştırılan farklılığın ortaya konmasının amaçları ve işlevlerinin neler olduğu üzerinden sorunsallaştırılmalıdır. Farklılığın tanımının batı tarafından yapıldığı süreç, Batı olmayanın egzotize edilmesi yönünde işlemiştir. Öte yandan, farklılık, sözü edilen kültürler için özellikle aranır olmuştur. Bir diğer deyişle, bağımsız bir perspektiften bakılmamakta, dolayısıyla aranan şey, farklılığın kendisi olmaktadır (Moore, 1988, s. 191).

Henrietta L. Moore, aynılık ve farklılık kavramlarını tartışırken, farklılığın gruplar arasındaki sınırların devamlılığı için sahip olduğu fonksiyonu işaret eder (Moore, 1994, s. 1). Diğer yandan sorun, bu farklılıklar üzerinden tarif edilmiş sınırlar içinde benzerlikleri birebir aynılaştırmaksızın muhafaza etmekle ilgili olmalıdır. Dolayısıyla, sınırları tarif edilmiş kategoriye paylaştıran bireyler olarak, paylaşım noktalarımızın ne olduğunun tespiti aynılıktan kaçınmamız halinde bir anlam kazanmış olacaktır. Burada meselenin iki yönü bulunmaktadır. Öncelikli olarak, gerçekten bir kategori ya da kategoriler var mıdır? Ardından gelen soru ise, eğer kategoriler var ise, kategorilerin analizi ve tanımı yeniden nasıl yapılmalıdır? Elbette, kadın ve erkek kategorisinden söz ederken, biyolojik farklılıklar bağlamında bir aynılıktan söz etmek gerçekçi olmayacak bir iddiadır. Ancak burada üzerinde durulması gereken, biyolojik farklılıkların bir isnat olarak alınarak kültürel inşada nasıl bir temele dönüştürüldüğünü tartışmak olmalıdır. Moore'un durduğu yer nettir: Kadın ve erkek olarak ayrıştırılan kültürel kategoriler için biyolojik farklılığın bir temel olarak kabul edilmesini sorgulamayı önerir (Moore, 1993, s. 195). Oyewumi, bu farklılık algısının, kadın ve

erkek kategorilerinin İncil'den kaynaklanan söylemsel ifadeden sıyrılamamış olduğunu ifade etmektedir (Oyewumi, 2006, s. 541). Başlangıcın betimlenmesinde cinsiyetin varlığı ve cinsiyetin dünya düzenindeki mevcut durumun temeli olarak gösterilmesi, bu kategorik algılayışın dini ve mitik temellerini göstermesi açısından önemli bir noktadır.

Burada yükselen itiraz, farklı kültürlerde rastlanılan kadın-erkek eşitsizliğine yönelik gerçeğin evrensel bir dayanağı olduğu düşüncesindedir. Başlangıçta yapılan tartışmalarda gösterilen dikkat, eşitsizliğin nedeninin biyolojik farklılıkla bir bağlantısı olmadığına yöneliktir. Ancak, kadın ve erkek arasındaki asimetrinin evrenselliği kabulü belki de, bu anlamda düşülen tuzağı kolaylıkla hazırlamış oldu. Çünkü asimetri eğer evrenselse, geride evrensel olduğu tartışma götürmeyecek tek bir olgu kalıyordu: kadın ve erkeğin biyolojik farklılıkları. Bu farklılıkların belirleyici olmadığına yönelik var sanıların annelik üzerinde yoğunlaşması ise, yine bedensel farklılıktan kaynaklanan bir noktayı gösteriyordu aslında. Bu anlamda en önemli çıkışı, eşitsizlik sorunsalını tarihsel perspektif üzerinden ele alan ve Marksist düşüncenin çerçevesinden hareketle sınıflı toplumlara eğilen feministlerin yaptığı söylenebilir. Burada evrensellik, sınıflı toplum bağlamında daraltılmakta ve eşitsizliğin nedeni olarak, mülkiyet kavramı ortaya konulmaktadır. Ancak, eşitsizliğin sebebini sınıflı toplumlarla sınırlamak, sorunsalı açıklamaya yetmeyeceği gibi, sınıflı topluma geçişin bu asimetriyi ne şekilde yarattığı da tam netlik gösterememektedir.

Bu noktada, eşitsizliğin evrenselliğine yönelik tartışmalarla ilgili küçük parantezi kapayarak, var olduğu düşünülen asimetrinin temelinde yine iki kategorinin varlığına yoğunlaşmak gerekmektedir. Asimetri kelimesinin kendisi bile, iki farklı kategorik algılayışı göstermesi açısından simgesel bir değere sahiptir. Asimetrinin çözümlenmesi halinde ulaşılabilecek olan, durumun simetrik bir yapı alması olacaktır ki burada yine iki ayrı kategoriden bahsetmek gerekecektir. Bir diğer deyişle, sorun asimetri üzerinden teşhis edilirken, önerilen simetri çözümü, sorunu yeniden üretmekten uzaklaşamayacaktır. Var olduğu düşünülen bu iki ayrı kategorinin başka kategorilerle kesişme olasılığının ihmalidir demektir bu.

Farklılık ve aynılık kavramlarını tartışırken, üzerinde durulması gereken bir diğer konu da, kategorileştirilerek aynılaştırılan bireylerin arasındaki farklılıkları görmezden gelme eğilimidir. Kadınlar ve erkeklerin birbirlerinden farklı olduğu kabul edilen bir görüştür. Bu farklılığın bir eşitsizliğe yol açması ise, çözümlenmesi gereken bir sorunsaldır. Ancak erkeklere göre farklı olduğu

düşünülen kadınların kim olduklarına mim koymak gerekir. Eğer eşitsizlik sorunu çözülecekse, bu sorunun çözümünün bütün kadınlar için aynı olup olamayacağı meselesi ise konunun bir başka yönüdür. Toplumsal cinsiyetin bütün kadınlar için aynı şeyi simgelediğini söylemek, bir hayli zor. Öte yandan, kadınların evrensel olarak aynı olması beklenemezken tek bir kültür içinde de kadınların atfen aynılaştırılması, aynı olarak görülmesi olası değildir (Moore, 1993, s. 199). Toplumsal cinsiyetin kültürel bir inşa olduğu gerçeği üzerinden gidilirse, bu insanın her toplumda aynı yapıyı yarattığı söylenemeyeceği gibi, tek bir toplumda dahi sınıfsal, dini ve etnik bağlamlar gibi birçok noktada farklılık göstermek durumunda olduğu kabul edilmelidir. Bu noktada, toplumsal cinsiyetin kadın ya da erkek açısından birer kategori olarak bölümlenmesi doğru olmayacaktır.

Sözü edilen farklılıklar, dâhil olunan toplumsal yapının bağlamlarıyla ilgili olmasının yanı sıra, kültürel örüntünün dolaysız bir şekilde kendisiyle de bağlantılıdır. Her şeyden önce, bir cinsiyet tasarımı yaparken biyolojik özelliklerin nasıl bir çerçeve içinde algılandığı sorunuyla karşılaşırız. Egemen olan batı söyleminin aksine, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkların bir ikiliğin ve zıtlığın göstergesi olduğuna yönelik algı, her kültür için geçerli değildir. Nepal örneğinde kadın ve erkeğin farklılıklarının et ve kemik arasındaki fark olarak algılanıyor olması bu açıdan önemli bir noktadır (Moore, 1994, s. 13). Burada da bir farklılık söz konusudur. Ancak bu farklılık, kategoriler yaratmaksızın, bütünsel bir oluşumun parçalarını işaret eder. Bu örnek, farklılığın çeşitlilik olarak algılanabileceğine ve hiyerarşik bir vurgusunun olması gerekmediğine yönelik düşünciyi esinlemesi açısından önem taşıyor. Bu durum, elbette Nepal kültüründe kadın ve erkeğin eşit koşullarda yaşadığını göstermesi açısından ele alınmamalıdır. Örnek yalnızca, bu kültürün cinsiyeti algılayışının batının çerçevesinin çok uzağında olduğunu göstermesi dolayısıyla atlanmaması gereken bir noktayı göstermesi açısından vurgulanmıştır. Nepal örneği, kadınların dâhil oldukları kültürün kadın ve erkekleriyle, bir başka kültürle karşılaştırıldığında çok daha fazla aynılık halinde olmaları açısından dikkate değerdir.

Cinsiyet kavrayışının dışında, kadını diğerlerine göre farklılaştıran türlü deneyim alanları bulunmaktadır. Örneğin siyah tenli kadınların deneyimleri, beyaz tenli kadınlara göre büyük farklılıklar göstermektedir (Parmar, 2006, s. 287). Bu deneyim farklılığı, cinsiyetin dışında ırksal kategoriden dolayı ötekileştirilmeyi içerirken, bir yandan da dünyayı, merkeze konumlanmış olan “beyaz”ın gözlükleri ile görme zorunluluğundan kaynaklanan bir süreç ortaya koyar. Bir diğer ifadeyle kadın, hem hayatının farklı alanlarında ötekileştirilmektedir hem de dâhil olduğu kültürün

dışında egemen kültürün analitik bakışını da kavramak durumunda kalmaktadır. Aynı şekilde, aynı kültürel ve toplumsal yapıyı paylaştığı halde çalışan bir kadınla çalışmayan bir kadının aynı kategoride ele alınmasını zorlaştıracaktır.

Elsa Berkley Brown, Amerika örneği üzerinden giderek, kadınların yaşadıkları deneyimlerin ve cinsiyetlerini algılamalarının ırksal özellikleri ile bağlantılı olduğunu altını çizer (Brown, 2006, s. 303). Ona göre, kadın olgusu, kadın olması dışında birçok başka değişken tarafından şekillenmektedir. Bu noktada, kadınların aynı toplumsal cinsiyet kategorisine ait olup olmadığı sorusunu ortaya atarak, toplumsal cinsiyet kavramını kabul görmüş tanımından sıyırmayı önermiş olur. Amerika örneği, sahip olduğu demografik çeşitlilik dolayısıyla bu sorgulamanın netlikle yapılabileceği ve farklılığa ilişkin olguların baskılanmakta zorlanacağı bir iklim yaratmaktadır. Ancak, bu noktada, etnik özellikleriyle öne çıkan ya da cinsel açıdan hemcinslerine yönelen kadınların, çeşitliliği göstermekten ziyade, bir anomali olarak; en azından tercih edilmeyen bir konumda görüldüğü de belirtilmelidir.

Burada üzerinde durulması gereken, toplumsal cinsiyet kavramının dikotomik bir yaklaşımla kategorize edilip bölümlenmesine yönelik eleştirinin ulaştırdığı noktadır. Gerçekten de, eğer toplumsal cinsiyet bir kültürel inşa olarak görülüyorsa, kültürlerin birbirlerine göre farklı oldukları konusunda da hemfikirsek, ayrıca kültürün ya da kimlik oluşumunun tek bir dinamiğe bağlı olmadığını kabul ediyorsak o halde hala kadını tek bir toplumsal cinsiyet kategorisinin parçası olarak algılamaya devam edebilir miyiz? Eğer diğer kadınların kesişim noktaları üzerinde yoğunlaşıp, bu noktaları bir referans olarak alarak tek bir toplumsal cinsiyet tasarımı ısrar edeceksek, kadınların erkeklerle kesiştiği noktada ortaya çıkacak yapıyı ne şekilde açıklamaya çalışacağız? Bu soruların ortaya koyduğu durum, kadınların kesişimleri bağlamında bir başka sınır içinde düşünölmeleri halinde sorunun daha kapsayıcı bir sorun olarak algılanmaya başlaması ve kadının kadın olarak görölebilirliğinin ortadan kalkması. Bir diğör ifadeyle, birden fazla kategori, bir arada olmayı henüz becerememektedir. Judith Butler, ortaya koyduğu queer teorisi üzerinden, toplumsal cinsiyet kategorilerini sorgular ve kategorilerin tartışmaya açıldığı anda toplumsal cinsiyetin gerçekliğinin girdiği krizden söz eder (Butler, 2008, s. 28). Judith Butler'ın ortaya koyduğu üzere, ikilikler ya da zıtlıklar üzerinden tanımlanan bir cinsiyet kategorisi kavrayışı yerine, politik, toplumsal, psikolojik ve benzeri bağlamlar üzerinden özgönlüklerini koruyan farklı cinsiyet kavrayışları yerleştirmemiz gerekir.

Diğer yandan, sorulacak soru şu olmalıdır: Toplumsal cinsiyet gerçekten var mı, yoksa Stolcke'nin de dile getirdiği gibi, yalnızca biyolojik cinsiyet algısının olumsuz çağrışımlarını gizleyen bir örtü mü? Oyewumi, toplumsal cinsiyetin, sosyal oluşumlardan kendiliğinden kaynaklanan bir kavram olmadığını belirtirken, bu noktaya ilişkin bir açılım yapmış olur (Oyewumi, 2006, s. 541). Toplumsal cinsiyet kavramının dilsel olarak doğal bir süreçten çıkmadığı ve eşitlikçi bir amaç taşıyan bir öneri olduğu düşünülürse, bu sözcüğün biyolojik cinsiyete ne kadar gerçekçi bir seçenek sunabildiği de tartışmalıdır. Nira Yuval Davis, İngilizce konuşulmayan ülkelerde “sex” ve “gender” kelimelerine karşılık gelecek kelimeler icat edilmesinin, feministler açısından önemli bir sorunsal olduğunu dile getirir. Gerçekten de bir dilin “sex” kelimesine alternatif olacak başka kelimeler üretmemiş olması sorunsalın biyolojik bağlama indirgenmesi gibi bir tehlike taşıyacaktı (Davis, 2003, s. 32). Ancak burada uzlaşılması gereken şey, biyolojik cinsiyetin net bir kavram olmadığı ve kültürel atıflardan arındırılamayacağıdır. Adlandırılan her şeyde, yaratılan her kategoride insanın ve kültürel yapının atıflarının izlerini görmek mümkündür. Bu saptama, herhangi bir gerçekliğin insanın atıflarından bağımsız ve arınmış olamayacağı yönünde değildir. Yalnızca, insanın kültürel bir varlık olarak kendisini gerçeklemesi ve tanımlamasında kültürel süreçlerin kaçınılmaz bir etkiye sahip olduğuna yönelik bir vurguyu içermektedir. Kadınların özdeş varlıklar olmadığına yönelik yaklaşımın bir diğer dayanağı ise, feminist teorinin aktivist çıkışlarının ve kadın olgusunun ortaya konuşunun farklılıklarında da kendisini ortaya koyuyor olmasıdır.

Kadının neyi temsil ettiği ve kadının konumlandırıldığı kategori açısından ne şekilde temsil edildiği konusuna dönecek olursak, temsil sorunsalının açılımı yapıldığında iki ayrı boyutu olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle, baskın olan ideolojinin ya da toplum düzeninin belirlediği, tarihsel bir arka planı da olan temsil talebinden söz edilebilir. Bu talep, kadının konumlandırıldığı yer ve kadına yüklenen roller bağlamında daraltılmış olan yüzeysel bir kadın anlayışına karşılık gelmektedir. Öte yandan temsil sorununu, kadın olgusunu evrenselleştirme eğilimi bakımından feminist söylemin de ürettiğini söylemek gerekmektedir. Butler bu noktada, feminizmin varsaydığı evrensellik çerçevesinde ele aldığı söylemin, kendisi tarafından baltalandığını belirtir (Butler, 2008, s. 47). Söz konusu iki boyutun gerekçeleri ve beslendikleri temeller farklıdır. Ancak, sergiledikleri kesişim bakımından aralarında bir etkileşim olup olmadığı da üzerinde durulması gereken bir konudur.

Diğer yandan, ele alınan aynılık ve farklılık kavramlarının başka alanlara da gönderme yapılabilecek pek çok açılım sunduğu söylemek yerinde olacaktır. Farklılığı belli kategoriler yaratma işlevi yükleyerek - hem bilinçli, yani mevcut yapının sürmesine hizmet eden, hem bilinçsiz, yani Batı düşüncesinin olgulara ve kavramlara yaklaşımındaki eğilimlerinden beslenen-tanımlamak, öncelikli olarak ötekileştirme sürecinin araçlarından biri, hatta kendisidir. Öteki, merkezin kendisini sürekli olarak yeniden tanımlaması için gereklidir. Ayrıca, ötekileştirilen, egzotize edilmesi dolayısıyla, en iyi haliyle kimi zaman nahif, kimi zaman muktedir olamadığı, yetersiz bir konuma oturtulmaktadır. Bu açıdan erkek Batı'yı sembolize ediyorsa, kadın, batının dışında kalana karşılık gelmektedir.

Öncesinde sözünü ettiğimiz gibi, kadın ve erkeğin aralarında bir uçurum yaratan ve kesişim olanaklarını ortadan kaldıran ayraçlar, başka kategorilerin belirlenmesinde de söz konusu olmuştur. Bu kategoriler, cinsiyeti ifade edebileceği gibi, başka toplumsal varoluş biçimlerini de benzer şekilde sınırlar içine hapseder. Sorunsalın diğer yönü ise, herhangi bir bireyin kendisini bir kategori içinde algılayıp o kategori ile tam bir örtüşüm içinde olduğuna yönelik var sanısıdır. Bu durumu, tek başına ait olma ya da dâhil olma ihtiyacının açıklayamayacağını söylemek gerekmekte. Sorun, edinilmiş kimlik, edinilmesi tasarlanan kimlik ve dolayısıyla onaylanma gereksinimi ile ilgili olduğu kadar, modern çağın olguları, kavramları tarifi ve tasarrufları ile de bağlantılıdır. Bireyin ve bireyleri oluşturan toplumun algısına bakıldığında, kimlikler ve kayganlaşan rollerin yarattığı bulanıklığın çözümü, kategorilerin inşasında aranmaktadır.

Tanımların kesişim noktalarında başka tarif ve tanımlarla buluşması, bir krizi de beraberinde getirmektedir. Çünkü kesişimin zıt olduğu düşünülen bir kategoriyle gerçekleşmesiyle beraber kimlik algısı sarsılmaktadır. Kadın ve erkeğin bu anlamda kesişim göstermesi, özellikle toplumumuzda trajik boyutları olan bir süreci de yaratmaktadır. Toplumumuzda, kesişim noktalarındaki kadınsılık ve erkeksiliğe yönelik keşifler, olumsuz bir etiketlenme ve özsaygı yitiminin sonuçlarıyla görünür olmaktadır. Kadının, kendisindeki erilliği keşfetmesi onaylanmadığı halde büyük bir sarsıntı yaratmazken, tersi durumun çok daha olumsuz ve keskin sonuçları bulunmaktadır. Bu, kadının hiyerarşik olarak alt seviyede görülmesiyle açıklanabilir. Ancak süreçte hissedilenler, bir statü düşmesinden çok daha ağır bir duygusal karmaşayı ortaya çıkarmaktadır.

Farklılık ve aynılık üzerine gerçekleştirilmekte olan bu tartışmalar, yalnızca kadın olgusu ve paralelinde cinsiyet olgusu bakımından önemli değildir. Bireyleri sosyal varlıklar olarak yalnızca belli kategoriler üzerinden algılamak, bireyin olduğu gibi, dâhil olduğu kategorinin de yanlış ve eksik konumlandırılmasına neden olacaktır. Burada sözü edilen birey ya da başka toplumsal oluşumlar üzerinden bakacak olursak konu, yalnızca kadını ve “öteki”ni ilgilendirmemektedir. Olmakta olana yönelik doğru teşhiste bulunabilme olanağı, herkes için önemli olmalıdır. Dünyanın tek katmanlı bir yüzey olarak tanımlanmasına karşı çıkan bir uyarı içermektedir bu tartışmalar.

Öte yandan, kadınların aynı olarak algılanmasının handikaplarını vurgulayan yaklaşımlara yönelik eleştiriler de bir yandan gündeme gelmektedir. Sorun şöyle ifade edilmektedir: Kadınların sorunlarına aynılık bağlamında yaklaşmamaları, kadın sorunlarını çözmek açısından çok önemli olan dayanışma halini ortadan kaldırır mı? Bu vurgu, sürecin depolitize edilmesine bir itirazı öne çıkarmaktadır. Ancak kadınların dayanışma adına aynılıklarına bir itiraz getirmeyecek olmaları, kadını oluşturan diğer gerçekliklerin ihmalini de beraberinde getirecektir. Birey, sorunlarını diyalektik bağlamda, kendi iklimini yaratan öğeler üzerinden yaşar. Bireyin kendi iklimine ilişkin gerçeklikleri bir yana bırakıp, kesişme noktaları az olan bir başka bireyle dayanışmaya girmesi gerçekçi olmayacağı gibi, o bireyin kabullendiği etiket üzerinden algılanmasına da neden olur. Bu ise, başka alanlardaki dayanışma olasılığını ortadan kaldıracak gibi, taşıdığı kadınlık halini de gerçekçi bir şekilde algılamasına engel teşkil edecektir.

Kesintisiz bir kadınlar kategorisi olarak kavranan istikrarlı bir feminizm öznesi üzerinde vaktinden önce düşünme yersizdir ve kaçınılmaz olarak kategorinin çeşitli nedenlerle reddedilmesine yol açar. Kurtuluş amacıyla inşa edilse de, dışladığı alanlar bu kategorinin baskıcı ve düzenleyici sonuçlarını açığa çıkarır. (Butler, 2008, s. 47-48)

Fark, merkezle ötekini ayırma işlevi gören bir araç olmaktan ve varolduğu düşünülen kategoriyi temsil etme bağlamından çıkarıldığında, elimizde kalan, renklerin çeşitliliği ve bu çeşitliliğin çizili sınırların ötesindekilerle kesişiyor olabileceği gerçeğini görme şansıdır. Bu ise, süreçleri ve kimlikleri özgünlüklerini bozmadan diyalektiğin önerdiği formülle okumamızı sağlar. Farkın araç işlevini yitirmesi, dümdüz bir hale getirilmiş kategorinin içindeki farklara dikkat çekmesi açısından gereklidir. Farklılığın göstergesi olarak tarif edilen sınırlar, aslında değişken ve olması gereken yerin kimi zaman çok dışındadır. İnsanın ve dâhil olduğu gerçekliklerin haritası düşünüldüğünden çok daha karmaşıktır.

Kadın, bugüne dek cinsiyet sorunları üzerinden görülebilir ya da ihmal edilir olmuştur. Oysa sahip olduğu cinsiyet, kadını yaratan katmanlardan yalnızca biridir. Unutulmaması gereken, cinsiyet katmanının kadının öteki olarak algılanması açısından ortak bir değişken gibi konumlanmasının yanı sıra, bu katmanın diğer katmanlarla oluşturduğu girift yapıdır. Kadının konumlandırıldığı toplumsal kategori, bir etnik grubun ya da bir ırkın dâhil olduğu öne sürülen bir başka toplumsal kategoriden farklı değildir. Burada telaffuz edilebilecek tek fark, kadın ya da erkek olsun, varoluşlarını cinsiyet katmanı olmaksızın oluşturamayacak olmalarıdır. Bu ise, feminizm konusunun başka bağlamlar için de önemi açısından ele alınmalıdır. Nihayetinde mesele, öteki atfıyla konumlandırılmış kategorileri oluşturan dinamikleri tartışmak olduğu kadar, işlevlerine ve neleri sürekli kıldığına bakma gerekliliği ile ilgilidir.

KAYNAKÇA

Agacinski, S. (1998) *Cinsiyetler Siyaseti*, çev. İsmail Yerguz Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Brown, E. B. (2006) “*What Has Happened Here*”, The Feminist History Reader içinde, ed. M. Sue, UK: Routledge.

Butler, J. (2008) *Cinsiyet Belası*, çev. Başak Ertür, İstanbul: Metis Yayınları.

Chodorow, N. (1974) “*Family Structure and Feminine Personality*”, Woman, Culture and Society içinde, ed. R. Rosaldo, M. Zimbalist, L. Louise, California: Stanford University Pres.

Kümbetoğlu, B. (2005) “*Geleneksel Cins/Cinsiyet Sistemlerinden, Toplumsal Cinsiyet Roller ve İlişkilerine*”, Gelenekten Geleceğe Antropoloji içinde, ed. B. Kümbetoğlu, H. Birkalan Gedik, İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Moore, H. L. (1988) “*Feminist Anthropology: What Difference Does It Make?*”, Feminism and Anthropology içinde, ed. H. L. Moore, UK: Basil Blackwell.

Moore H. L. (1993) “*The Differences Within and The Differences Between*”, Gendered Anthropology içinde, ed. T. del Valle, London: Routledge.

Moore, H. L. (1994) *A Passion For Difference*, ABD: Indiana University Pres.

Ortner, S. B. (1974) “*Is Female to Male as Nature Is to Culture?*”, Woman, Culture and Society içinde, ed. R. Rosaldo, M. Zimbalist, L. Lamphere, California: Stanford University Pres.

Oyewumi, O. (2006) “*The Invention of Women*”, Anthropology In Theory içinde, ed. H. L. Moore, T. Sanders, UK: Blackwell Publishing.

Özbudun, S.; Şafak, B. (2005) *Antropoloji: Kuramlar/Kuramcılar*, Ankara: Dipnot Yayınları.

- Sacks, K. (1974) “*Engels Revisited: Women, the Organisation of Production and Private Property*”, *Woman, Culture and Society* içinde, ed. R. Rosaldo, M. Zimbalist; L. Lamphere, California: Stanford University Pres.
- Sinha, M. (2006) “*Gender and Nation*”, *The Feminist History Reader* içinde, S. Morgan, UK: Routledge.
- Stolcke, V. (1993) “*Is Sex to Gender as Race Is to Ethnicity?*”, *Gendered Anthropology* içinde, ed. T. del Valle, London: Routledge.
- Rosaldo, Michelle Zimbalist. 1974. “*Woman, Culture and Society: A Theoretical Overview*”, *Woman, Culture and Society* içinde, ed. R. Rosaldo, M. Zimbalist, L. Lamphere, California: Stanford University Pres.
- Yuval-Davis, N. (2003) *Cinsiyet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayınları.